

# Plan for sosial kompetanse og læringsmiljø i barnehage og skole



Tidlig innsats

27.11.2013



# 1 Innholdsfortegnelse

1	Innholdsfortegnelse .....	2
2	Forord .....	3
3	Innledning.....	5
3.1	Begrepsavklaringer / definisjoner .....	6
3.1.1	Sosial kompetanse.....	6
3.1.2	Empati og rolletaking.....	7
3.1.3	Samarbeidsferdigheter .....	8
3.1.4	Selvkontroll.....	8
3.1.5	Selvhevdelse .....	9
3.1.6	Ansvarlighet.....	9
3.1.7	Lek, glede og humor .....	9
3.2	Voksenrollen og læringsmiljøets betydning .....	10
3.3	Foreldresamarbeid – tidlig innsats .....	10
4	Arbeidsdokumenter (0-16 år).....	11
4.1	Beskrivelse av arbeidsdokumentene.....	11
4.2	Helsestasjon .....	12
4.2.1	Kommunikasjon og samspill med barn .....	12
4.2.2	Helsesøsters rolle som veileder i helsestasjonen.....	12
5	Vurdering.....	29
5.1	Kartleggingsverktøy og programmer .....	29
5.2	Individuell kartlegging.....	29
5.3	Prosedyrer for handling når generelle tiltak ikke fører frem .....	30
6	Litteraturliste .....	32

## 2 Forord

Hammerfest kommune har som et av sine hovedmål å:

- **Utvikle et mer helhetlig og kvalitativt tjenestetilbud**
- **Bedre det forebyggende arbeid gjennom tidlig innsats**

Sektor for barn og unge har følgende hovedmål i økonomiplanen for 2013-2016: Et barnehage- og skoletilbud av høy kvalitet som medvirker til sosial utjevning og livslang læring, jfr, Rammeplan for barnehager og Kunnskapsløftet.

Alle barn og foreldre skal oppleve en helhet og sammenheng i tjenestetilbudet.

Delmål:

1. **Bedre læringsutbytte og karakterer blant elever i skolen.**
2. **Økt kvalitet i arbeidet med fagplaner i barnehager og skoler.**
3. **Sikre at barnehager og skoler arbeider mer helhetlig, og får en større bevissthet om forholdet mellom system- og individnivå i arbeidet med barn og unge.**
4. **Tidlig innsats gjennom primærforebyggende tiltak skal gi redusert bruk av spesialundervisning.**

Det arbeides på mange ulike områder med primærforebyggende tiltak. Sektor for barn og unge har fokusområdet «Tidlig innsats» som et av sine satsningsområder. Tidlig innsats er forankret i nasjonale meldinger, og dekker et vidt felt innfor arbeid med barn og unge i alderen 0-18 år.

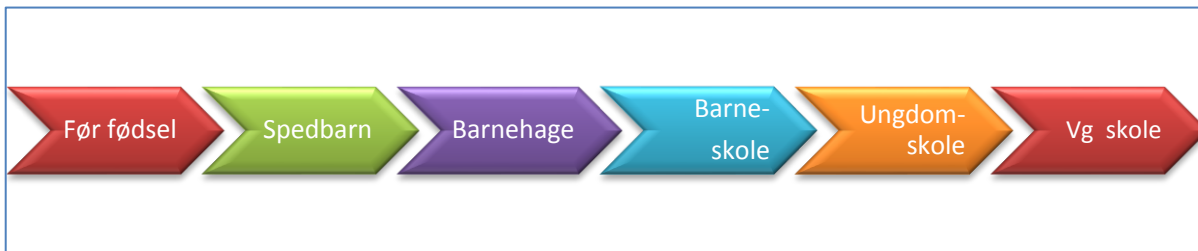
Tidlig innsatsarbeidet har så langt resultert i gjennomgående handlingsplaner innenfor områdene:

- Språk og kommunikasjon i barnehage og skole, 0-7 år
- Språklig bevissthet som grunnlag for lesing og skriving – førskole
- Leseopplæring 1.- 10.trinn ( RSK)
- Matematiske ferdigheter i barnehage og skole
- Kosthold og fysisk aktivitet i barnehage og skole
- Sosial kompetanse og læringsmiljø i barnehage og skole

I tillegg innbefatter arbeidet nye rutiner for

- Spesialpedagogisk hjelp i barnehagen og spesialundervisning i skolen
- Overganger

Planene er samlet sett gjennomgående fra 0-16 år.



Den enkelte planen:

- har helhetlig perspektiv på utvikling og læring
- har fokus med utgangspunkt i de ulike alderstrinnene
- har fokus på å sikre gode overganger fra barnehage til skole og mellom trinnene
- bygger på eksisterende kunnskap og strategier/metoder som fungerer

Handlingsplanene og rutinene for de ulike områdene er utarbeidet av tverrfaglige arbeidsgrupper bestående av representanter fra skole, barnehage, PPT, helsesøstertjeneste og barneverntjenesten. De ulike planene skal implementeres i alle barnehager i tidsrommet 2012/2014.

Planene skal følges i alle skoler og barnehager i Hammerfest kommune. Implementeringen planlegges i den enkelte virksomhet, og arbeidet inngår i den enkelte enhets virksomhetsplan. Det forutsettes et nært samarbeid mellom enhetene i sektoren og andre det er naturlig å trekke inn i arbeidet.

Alle planene vil bli evaluert etter utprøving vår /høst 2014 og vurdert endret.

«Plan for sosial kompetanse og læringsmiljø i barnehage og skole» er utarbeidet av:

- May Tove Johnsen, styrer Rypefjord barnehage
- Ann Vibeke Ingebrigtsen, styrer Isbjørnhiet barnehage
- Are Antonsen, rektor Fjordtun skole
- Veronica Ostad, styrer Forsøl barnehage
- Margareth Gamst, helsesøster
- Inger Wembstad, helsesøster
- Ylva Bartolini, konsulent barnevernet
- Kirsti Høylo Larsen, konsulent PPT
- Margareth Gamst, helsesøster

### 3 Innledning

Å gi barn og elever et godt omsorgs- og læringsmiljø er barnehagens og skolens primær-oppgave. Som en del av dette ligger også ansvaret for utvikling av sosial kompetanse.

Sosial utvikling er en naturlig del av barn og unges utviklingsprosess, og påvirkning av barns sosiale utvikling har i varierende grad vært gjenstand for systematisk innsats i barnehage og skole. I arbeidet med barn og unge observeres det imidlertid at enkelte barn og unge strever med å etablere vennerelasjoner. Det oppstår ofte konflikter rundt dem, de velges ikke med i verken faglige eller sosiale situasjoner, og de kan oppleve å bli gradvis mer isolert. Andre igjen blir foretrukket både i lek og arbeid og av jevnaldrende så vel som voksne. Hva dette skyldes, og om det er mulig å legge til rette for læring og vekst også når det gjelder sosial utvikling, har vært lite fokusert (Lamer 2001).

I de seinere årene har forskere blitt stadig mer klar over at det er en sammenheng mellom sosial kompetanse og evne til å mestre og å lykkes med utfordringer i livet. Sosial kompetanse har vist seg å være svært viktig når det gjelder å forebygge problematferd, faglige vansker, stress, motgang og depresjon (Knapczyk og Rodes, Elias m.fl. i Lamer 2001).

Sosial kompetanse vurderes nå som en grunnleggende forutsetning for at barn og unge skal kunne forholde seg til og samhandle i en sosial virkelighet. Å inneha god sosial kompetanse er også vesentlig for å kunne være aktør i et demokratisk, likeverdig og flerkulturelt samfunn (Utdanningsdirektoratets Veileder 2007 s. 6).

Plan for sosial kompetanse og læringsmiljø, dekker både barnehage og grunnskole. SFO må ha de samme fokusområdene som skolen har i sitt arbeid med sosial kompetanse.

Sosial kompetanse er nevnt eksplisitt i Rammeplan for barnehager kap. 2.4. (2011) Rammeplanen påpeker barnehagens samfunnsansvar i forhold til utvikling av sosial kompetanse, som er vesentlig for å motvirke utvikling av problematferd som diskriminering og mobbing (s. 28).

I innledningen til læreplanverket til Kunnskapsløftet (LK-06) står det at opplæringsmål er å ruste barn, unge og voksne til å møte livets oppgaver og mestre utfordringer sammen med andre. Opplæringen skal gi kyndighet og modenhet til å møte livet praktisk, sosialt og personlig (s. 14) og skolens arbeidsfellesskap skal utnyttes for å utvikle elevenes sosiale ferdigheter (s. 16). Også i Læringsplakaten (2007) er området sosial kompetanse nevnt som et av de sju prinsippene som opplæringen omhandler. SFO vurderes som en viktig sosial arena for småskoleelever og det er viktig at skolens arbeid med sosial kompetanse videreføres også der. Dette betyr at der handlingsplanen beskriver skolens arbeid omfatter dette også SFO.

### 3.1 Begrepsavklaringer / definisjoner

Alle mennesker er en del av ulike sosiale systemer. Disse systemene setter betingelser for hvordan vi samhandler. Våre handlinger og vår atferd tilpasses de omgivelsene vi til enhver tid befinner oss i. Til gjengjeld påvirker vi omgivelsene i like stor grad som de påvirker oss (Nordahl m.fl 2005).

Sosial kompetanse påvirker barnet på lang og kort sikt. På kort sikt handler det om hvordan andre oppfører seg mot barnet, og på lang sikt innvirker sosial kompetanse på barnets popularitet, antall venner og kvaliteten på relasjonene (Spencer 1995, i Ogden, 2001). På lang sikt kan også sosial kompetanse fungere som en beskyttende og/eller modererende faktor i forhold til atferdsproblemer, mestringsproblemer og psykiske problemer (Nordahl m.fl., 2005). Flere studier viser at det er en sammenheng mellom atferdsproblematikk og lav sosial kompetanse (Ogden, 1995 i Ogden, 2001). Sosial kompetanse handler ikke kun om sosial fungering her og nå, men også om evnen til å mestre og å motvirke negative virkninger av risikofaktorer som stress og motgang som kan true barnets utvikling og helse (Nordahl m.fl, 2005). Forskning har også vist at det er en gjensidig påvirkning mellom sosial kompetanse og skoleferdigheter. Gode sosiale ferdigheter fører til bedre skolefaglig framgang, og motsatt.

Som voksne definerer vi ofte hva barn og unges sosiale kompetanse er. Likevel finnes det også forskning som legger vekt på at barn og unge også selv skal vurdere sin sosiale kompetanse (Gresham og Elliot 1990; Spencer 1995, i Ogden 2001). Det er dermed ikke kun overlatt til voksne å definere hva sosialt kompetent atferd er (Ogden, 2001).

Nedenfor følger en beskrivelse og definisjon av sosial kompetanse, etterfulgt av de seks hovedområdene i planen.

#### 3.1.1 Sosial kompetanse

Kulturell kontekst er viktig både når sosial kompetanse skal defineres, og ved skillet mellom hva som er avvik og hva som er normalitet. Innad i samme miljø eller kultur kan man finne enigheter og uenigheter med tanke på hvilke sosiale ferdigheter som er ønskelig og aksepterte, og hvor ofte og i hvilken grad ferdighetene skal uttrykkes. Sosial klasse, etnisk bakgrunn og kultur utformer sosiale miljøer gjennom å oppmuntre eller belønne ulike former for sosial kompetanse. Dermed skifter krav og forventninger fra kultur til kultur, men også innenfor samme kultur (eks. hjem, skole, barnehage, fritidsaktiviteter). Tross dette kan det antas at det er stor enighet om hva som er sosialt kompetent atferd innenfor samme kultur. Ikke minst gjelder det non-verbale sosiale ferdigheter, men også å kunne utsette behovstilfredsstillelse, som å vente på tur (Ogden, 2001).

Kjernen i sosial kompetanse er sosiale ferdigheter, men samtidig er sosial kompetanse mer enn å tilegne seg ferdigheter. I hvilke situasjoner ferdighetene tas i bruk er også en viktig del av sosial kompetanse (Ogden, 2001).

Sosial kompetanse er en del av begrepet psykologisk, eller personlig kompetanse. Begrepet er sidestilt med andre former for kompetanse som fysisk og kognitiv/skolefaglig kompetanse (Ogden, 2001). I Ogdens (2001) definisjon av sosial kompetanse er både personlig kompetanse, kognitiv/skolefaglig kompetanse og fysisk kompetanse inkludert i en og samme definisjon. Definisjonen legger vekt på funksjon og betydning i mellommenneskelig kontakt. Ogden definerer sosial kompetanse slik:

*Sosial kompetanse er relativt stabile kjennetegn i form av kunnskap, ferdigheter og holdninger som gjør det mulig å etablere og vedlikeholde sosiale relasjoner. Den fører til en realistisk oppfatning av egen kompetanse, er en forutsetning for sosial mestring, og for å oppnå sosial akseptering eller etablere nære og personlige vennskap. (s. 196)*

Sosialt kompetent atferd handler om å mestre rollen som familiemedlem, venn og elev. Det er viktig å huske på at sosialt kompetent atferd ikke er det samme som lydighet, folkeskikk, takt og tone og høflighet. Sosialt kompetente barn er heller ikke alltid populære blant jevnaldrende. Voksnes vurderinger trenger dermed ikke å stemme med barnets status blant jevnaldrende. På en annen side kan sosial kompetente barn oppfattes som problematiske, som når de er selvhevdende eller setter seg sosiale mål som er i konflikt med andres mål (Ogden, 2001).

Det er ikke lett å avdekke utviklingslinjene i sosial kompetanse, dvs. hvilke ferdigheter og organisasjonsmønstre som er typiske for det enkelte alders- og utviklingstrinn (Ogden, s.201). Den sosiale kompetansen vil bli både mer integrert og mer differensiert jo eldre barnet blir, og derfor bli betydningen av å mestre det sosiale samspillet med jevnaldrende viktigere.

Sosial kompetanse har en øvre grense. Det vil si at det er en grense for hvor sosial kompetent et barn eller en ungdom kan være ut fra de seks ferdighetsdimensjonene. Hvis barnet blir for empatisk eller selvhevdende vil det kunne føre til negative konsekvenser for barnet, da i form av selvutslettende eller dominerende atferd (Nordahl m.fl, 2005). Dermed er sosial kompetanse en balansegang mellom for mye og for lite av hver ferdighetsdimensjon.

### **3.1.2 Empati og rolletaking**

Gresham & Elliot beskriver empati som å vise omtanke og ha respekt for andres følelser og synspunkter (Ogden 2002). Empati har en kognitiv komponent som handler om å kunne se ting fra andres synsvinkel og en emosjonell komponent som



handler om å kunne leve seg inn i hvordan andre har det. Mead beskriver at utvikling av rolletaking – taking the role of the other – er en kontinuerlig og gradvis prosess som begynner alt i småbarnsalderen (Lamer 2001). Den utvikler seg fra å være en ubevisst handling hos barnet til å bli en bevisst handling der hensikten er å mestre samhandling med andre. Det er en utvikling av rolletaking i relasjon til sosial interaksjon i barnas nære, daglige miljø. Videre mener Mead at forståelse av andre er nært forbundet med forståelse av seg selv. Den kognitive prosessen som fører til at en vinner innsikt om seg selv, fører også til at en får innsikt i andre. Barnas første bilder av seg selv får de ved å se seg selv med andres øyne, det vil si ved å innta de andres rolle overfor seg selv. Ved å innta de andres rolle erfarer barnet også hvilke normer og verdier som går igjen hos de personene det samspiller med, og dette igjen bidrar til at de sosialiseres. Ifølge Mead kan dermed empati og rolletaking defineres som innlevelse i andre menneskers følelser og som evnen til å trekke slutninger om andres synspunkt, intensjoner, ønsker og motiver og informasjonsbehov i den hensikt å oppføre seg passende overfor den andre. Det dreier seg om evnen til å gjenkjenne andres følelser og til å forstå dem ut fra den andres situasjon, og det dreier seg om å sette seg inn i en annens rolle eller perspektiv.



### 3.1.3 Samarbeidsferdigheter

Samarbeid omfatter å dele med andre, hjelpe andre samt følge regler og beskjeder (Gresham & Elliott 1990). Det handler om å samarbeide med jevnaldrende og venner i klasserommet og i fritiden. I klasserommet handler det også om å kunne bruke tiden fornuftig mens en venter på tur, hjelpe andre og å gå over til andre aktiviteter uten å protestere (Veilederen 2007). Barns samarbeid med voksne handler ofte om å kunne følge beskjeder og regler. Manglende samarbeidsferdighet i forhold til voksne blir dermed sett på som en av de vanligste årsakene til konflikter mellom barn og voksne.

### 3.1.4 Selvkontroll

For førskolebarn kan en definere selvkontroll som å kunne utsette egne behov og ønsker i situasjoner som krever turtaking, kompromisser og felles avgjørelser og å takle mellom menneskelige konflikter.

Selvkontroll handler også om å planlegge og vurdere egen atferd, samt å utsette umiddelbar belønning når dette er mer lønnsomt på lengre sikt (Lamer 2001). Gresham & Elliott (1990) sier at selvkontroll handler om å kunne vente på tur, inngå kompromisser og reagere egnet på erting. Videre sier de at selvkontroll forutsetter at



barn og unge er bevisste på sine egne følelser og kan kontrollere sterke følelser i situasjoner hvor de utsettes for fristelser (til å jukse, skulke eller stjele), frustrasjoner (når de ikke får viljen sin) og nederlag (når de taper eller får kritikk). Både i barnehage/skole og i andre situasjoner handler selvkontroll om å regulere forholdet mellom følelser og atferd og kan også omtales som impulskontroll (Ogden 2002).

### **3.1.5 Selvhevdelse**

Lamer (2001) definerer selvhevdelse for førskolebarn som å ta initiativ i forhold til andre, for eksempel til deltagelse i samtaler, lek og felles aktiviteter. Det handler samtidig om å hevde sine egne ønsker, meninger og behov og kunne stå imot vennepress. Det dreier seg også om å vise en positiv selvoppfatning gjennom generell optimisme og tro på at de handlingene man tar initiativet til, skal falle heldig ut (Lamer 2001). Gresham & Elliott (1990) mener med hensyn til skolebarn at selvhevdelse omfatter å be andre om informasjon, presentere seg samt reagere på andres handlinger. Det handler om å ha lett for å få venner og å kunne omtale seg selv i positive vendinger når det er naturlig, men også om å kunne reagere når regler synes urettferdige (Ogden 2002). Det vil si å uttrykke uavhengighet og autonomi. Det er viktig å understreke at dette er atferd som ut fra andres synsvinkel blir positivt vurdert. Barn og unge kan også hevde seg på negative måter gjennom oppmerksomhetskrevende, dominerende og konfronterende atferd (Ogden 2002).

### **3.1.6 Ansvarlighet**

Ansvarlighet handler om å kunne kommunisere med voksne og vise respekt for eiendeler og arbeid (Gresham & Elliott 1990). Ansvarlighet og tillit er nært knyttet til hverandre. For at barn og unge skal utvikle ansvarlighet, må de vises tillit. Det kan gjøres ved at de for eksempel får organisere egen tid og planlegge egne aktiviteter (Ogden 2002).

Sørli og Nordahl (1998) peker på at det er viktig at arbeidet med sosial kompetanse også tilpasses livet utenfor skolen. Læring av sosiale ferdigheter som innebærer en tilpasning til skolens normer og verdier, bør dreie seg om ferdigheter knyttet til samarbeid og ansvar og ikke om blind lydighet og konformitet (Sørli og Nordahl 1998). Når barn og unge er omgitt av regler og kontroll, har de få muligheter til å utvikle denne ferdigheten, men det er viktig at de voksnes støtte er tilpasset den individuelle elevens behov. Denne prosessen kan begynne allerede i barnehagen ved at barna suksessivt gjennom medbestemmelse og medvirkning får mulighet til å påvirke hverdagen i barnehagen i samspill med personalet.

### **3.1.7 Lek, glede og humor**

Dette handler om å kunne føle glede og kunne slappe av, spøke og ha det moro, og å kunne tre inn og ut av lekerammen, forstå lekesignalene, følge lekens skjulte regler om enighet, gjensidighet og turtaking og å involvere seg fullt og helt i lek (Lamer 2001). Til tross for at dette er en dimensjon som ikke inngår i Gresham &

Elliotts fem dimensjoner, er det viktig å understreke at lek, glede og humor er viktig for mennesker i alle aldre.



### 3.2 Voksenrollen og læringsmiljøets betydning

Sosial kompetanse forutsetter noen faktorer hos individet og noen i miljøet. De viktigste individuelle faktorene er språk, motorikk og motivasjon. Barn med dårlige språk og motoriske ferdigheter har vanskelig for å tilegne seg nødvendige kommunikasjonsferdigheter for samhandling.

Den *grunnleggende* sosiale kompetansen utvikles i samspill med foreldre. Det gjelder foreldres bruk av konsekvenser, hvordan de begrunner reaksjonene og hvordan de framstår som modeller for barnet.

Også andre voksne rundt barnet, som barnehage- og skoleansatte, er med på å utvikle den sosiale kompetansen. I "Utvikling av sosial kompetanse. Veileder til skolen" (2003) kommer det fram at det skal stilles tydelige forventninger til elevene om ønsket sosial atferd. I like stor grad må det være tydelige forventninger til de voksnes atferd og deres sosiale kompetanse. Skolens ansatte må være gode rollemodeller for både elever og foresatte. Dette gjøres ved blant annet å vise god sosial kompetanse i møte med elevene. Dersom man ønsker at elevene skal lære sosial kompetanse må dette oppmuntres til samt verdsettes i læringsmiljøet. Det må også etterspørres og legges til rette for at elevene får muligheten til å bruke sine ferdigheter. Selv om veilederen er rettet mot skoleverket er det like relevant med tydelige, sosialt kompetente voksne i barnehagen.

### 3.3 Foreldresamarbeid – tidlig innsats

Samarbeid og god dialog med foreldrene er grunnleggende viktig for å jobbe med sosial kompetanse med barn i alle aldre. Vi har her tatt for oss rutiner og innhold i møtepunkter mellom ansatte i skole/SFO og barnehage og foreldrene.

#### Informasjon i første møte:

Foreldre må få informasjon om hvordan barnehagen og skolen/SFO jobber med sosial kompetanse, hvordan rutiner oppstår når det er noe som avviker fra «normalen», hvor viktig det er å ta kontakt begge veier om det skulle være noe, hva

barnehagen / skolen vil gi snarlig tilbakemelding på o.l. Det må også presenteres tydelig for foreldrene hva som forventes av dem og av samarbeidet mellom hjem og barnehage / skole/ SFO for at barnet skal lykkes.

#### Levering / henting:

I forbindelse med levering og henting av barn i barnehage og i småskolen / på SFO har vi et viktig møtepunkt mellom partene. Dette møtepunktet må brukes til å skape en god dialog, utveksle informasjon og legge grunnlag for samarbeid om barnets hverdag.

#### Foreldremøter:

Barnehager og skoler oppfordres til å ha oppe det sosiale miljøet i barnegruppa / klassen som fast tema / sak på foreldremøtene. Her bør det komme fram hvordan klassen som helhet oppleves sosial sett, hva fungerer bra og hva må det jobbes med. Trekk inn foreldre der de kan samtale med barna hjemme om situasjoner.

#### Kontaktmøter:

I kontaktmøte vedrørende den enkelte elev bør det i forkant leveres ut skriv til foreldre / foresatte der de kan samtale med barna. Det må der settes opp punkter i spørrende form vedr. hvordan barnet har det i gruppa, trivsel, om det har venner, om det opplever plaging, o.l.

#### Samarbeid om tiltak:

Når det må settes i gang ekstra tiltak i forhold til enkeltbarnet kreves det et nært samarbeid mellom foreldre og barnehage / skole. Det må gjennomføres møter mellom partene, settes opp klare tiltak på begge arenaer, tiltak må vurderes og en må sammen planlegge veien videre.

#### Lav terskel for kontakt:

Det må være en lav terskel for å ta kontakt fra foreldre til barnehage / skole /SFO , og fra barnehage / skole /SFO til hjem. Der er svært viktig å ha en åpen dialog mellom partene – om barnets trivsel og sosiale hverdag.

#### FAU / FU, SU / SMU, foreldreråd:

Den enkeltes barnehage / skoles plan for arbeid med sosial kompetanse skal legges fram for og drøftes i de forskjellige fora.

## **4 Arbeidsdokumenter (0-16 år)**

### **4.1 Beskrivelse av arbeidsdokumentene**

Her kommer en presentasjon av arbeidsdokumenter for arbeid med sosial kompetanse fra barnet er nyfødt fram til det går ut av grunnskolen. Helsestasjonens som er mest aktivt inne det første året jobber noe annerledes enn det jobbes i barnehager og skoler.

Helsestasjonens arbeid tar i hovedsak for seg kommunikasjon og samspill med barn og helsesøsters rolle som veileder. Her presenteres også en oversikt over de faste kontrollene som tilbys.

Arbeidsdokumentene til barnehager og skoler har vi valgt å dele inn i følgende underpunkter; empati og rolletaking, samarbeidsferdigheter, selvkontroll, selvhverdelse, ansvarlighet og lek, glede og humor. Videre er arbeidsdokumentene skrevet inn i en matrise hvor hovedområdet, kjennetegn / delmål, voksenrollen og tiltak presenteres.

## 4.2 Helsestasjon

### 4.2.1 Kommunikasjon og samspill med barn

Barn har helt fra fødselen av en evne til å reagere på sine omgivelser, og derved bidra til den gjensidige kommunikasjonen som danner grunnlaget for tilknytningen mellom omsorgsgiver og barn.

Følelser er vårt første språk og vårt første kommunikasjonssystem. Følelser er medfødt og ligger der som en disposisjon, noe som gir mulighet for å kommunisere. Som nyfødt er gråten det viktigste signalet barnet kan bruke for å kommunisere med omverdenen. Etter hvert kommer en bedre blikk-kontakt, smil, mimikk og lyder. I samspill med barnet lærer foreldrene å oppfatte barnets signaler som initiativ og reaksjoner, og å reagere på dem ved å tilfredsstille barnets behov og berolige det. Spedbarn er tilpasningsdyktige, og hvordan de utvikler evnen til å kommunisere er avhengig av relasjonen til andre.

**Barn som opplever en god tilknytning til sine nære relasjoner utvikler en god tilknytning til andre mennesker. Kvaliteten av tilknytningsbåndene mellom foreldre og spedbarn spiller en viktig rolle i et barns generelle sosiale og følelsesmessige fungering. Et nært forhold mellom barn og foreldre gjennom de første leveårene er særlig viktig fordi de primære tilknytningsrelasjonene utvikler seg i denne perioden.**

### 4.2.2 Helsesøsters rolle som veileder i helsestasjonen

I løpet av barnets første leveår gir helsestasjonen tett oppfølging. Når barnet er nyfødt får familien tilbud om et hjemmebesøk. Dette danner ofte grunnlaget for en god relasjon mellom helsesøster og familien.

Videre følges barnet opp med ca.7 obligatoriske konsultasjoner innen barnet fyller ett år. Dersom foreldrene ønsker det, eller helsesøster ser behov for det, gis tettere oppfølging.

Barnet utvikler seg svært raskt på alle områder det første året. En av helsesøsters oppgaver er å informere foreldrene om forventet utvikling og milepæler og veilede dem i hvordan de kan stimulere barnet på en god måte.

**Viktige momenter i forhold til samspillsveiledning:**

- Svare på barnets initiativ, herme
- Behovet for blikk-kontakt og smil
- Behovet for fysisk kontakt
- Anerkjenne barnets utspill
- Tur - taking
- Sette ord på følelser
- Vise interesse for det barnet er opptatt av
- Hjelp barnet til å samle oppmerksomheten
- Anerkjennelse for alt det får til
- Positive grenser, sette seg inn i barnets situasjon
- Tilpasset informasjon i forhold til alder,
- Være en veileder for barnet, gi forklaringer, lære barnet om verden rundt seg

## Barnehagen

Hovedområde	Kjennetegn:	Voksenrollen:	Tiltak:
<p><b>Empati og rolletaking</b></p> <p>Empati betegnes som å vise omtanke og ha respekt for andres følelser og synspunkter.</p> <p>Rolletaking omhandler det å kunne leve seg inn i og forstå en annens rolle.</p> <p>(se mer under definisjon)</p>	<p><u>Barnet viser empati ved:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• å gjenkjenne og være i stand til å sette ord på sine egne og andres følelser</li> <li>• å være i stand til å skille mellom egne og andres følelser</li> <li>• å se ting fra andres synsvinkel i bokstavelig forstand</li> <li>• å sette seg inn i andres roller og andres intensjoner, tanker og motiver, inkludert hvordan ens egne handlinger virker på andre</li> <li>• å slutte seg til hvordan informasjonsbehov andre har i sin kommunikasjon</li> <li>• å lytte og være innfølelse</li> <li>• å kunne konversere med venner ved å ta passende øyekontakt, tone inn stemmeleiet, vise passende kroppsspråk o.s.v.</li> </ul>	<p><u>Den voksne må:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• hjelpe barna til å forstå at andre kan oppleve og / eller føle noe ulikt enn en selv (f.eks i lek), samtale med barna om det</li> <li>• bruke ord på følelser for å bevisstgjøre forskjeller</li> <li>• hjelpe barna å sette ord på følelsene sine</li> <li>• anerkjenne barnas følelser</li> <li>• trøste og vise omsorg og godhet når noen er lei seg eller har slått seg</li> <li>• hjelpe barna å få fram og fortelle om ulike sider i en konflikt</li> <li>• undre seg sammen med barna over hva som har hendt og hva som vil skje videre</li> <li>• jobbe med å gjenkjenne ansiktsuttrykk og kroppsspråk hos andre</li> <li>• bruke bilder, tegninger eller rollespill for å gjøre barna oppmerksom på hvor forskjellig en situasjon kan oppleves</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Spille spill / se på bilder av forskjellige ansiktsuttrykk</li> <li>• Ha dette som tema på foreldremøter slik at også foreldrene kan få tips og ideer</li> <li>• Jobbe med temasamlinger nr. 4, 5, 6, 7, 10 og 17 fra Kari Lamer «Du og jeg og vi to»</li> </ul>

## Barnehagen

Hovedområde	Kjennetegn:	Voksenrollen:	Tiltak:
<p><b>Samarbeidsferdigheter</b></p> <p>Å dele med andre, hjelpe andre samt følge regler og beskjeder.</p> <p>Evne til samarbeid med jevnaldrende og voksne.</p>	<p><u>Barnet viser samarbeidsferdigheter ved å:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Vise omtenksomhet</li> <li>• hjelpe andre barn eller voksne</li> <li>• Dele med andre</li> <li>• Inkludere andre</li> <li>• Følge voksnes beskjeder og instruksjoner</li> <li>• Ta hensyn til andres ønsker og behov i lek</li> <li>• Akseptere hjelp fra andre barn og voksne</li> <li>• Forstå og følge lekeregler</li> <li>• hjelpe andre å mestre konflikter og ønsker om deltagelse i lek</li> <li>• Oppmuntre og støtte andre</li> <li>• Gjøre det lett for andre å komme inn i lek</li> <li>• Utføre handlinger som er til hjelp og nytte for andre, og evt. vise glede ved disse handlingene</li> </ul>	<p><u>Den voksne må:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Introdusere begrepene Omtenksomhet, inkludere, samarbeid og hva dette innebærer</li> <li>• Oppmuntre barna til å hjelpe andre barn og voksne</li> <li>• Legge merke til og gi positiv oppmerksomhet til/rose barn som samarbeider, deler, hjelper, inkluderer osv., og fortelle om dette til andre barn i samling for eksempel</li> <li>• Legge til rette for at barn kan hjelpe barn, for eksempel et stort og et lite barn i påkledning</li> <li>• La barn få ansvar og arbeidsoppgaver,- hjelpe til med rydding, dekke bord og lignende</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Temasamlinger: nr. 1, 12 og 18</li> <li>• Spill med flere deltagere for å øve på samarbeid, forstå og følge regler</li> </ul>



## Barnehagen

Hovedområde	Kjennetegn:	Voksenrollen:	Tiltak:
<p><b>Selvkontroll</b></p> <p>For førskolebarn er selvkontroll å kunne utsette egne behov og ønsker i situasjoner som krever turtaking, kompromiss og felles avgjørelser. Selvkontroll handler også om å planlegge og vurdere egen atferd. Det å kunne vente på tur og inngå kompromisser.</p>	<p><u>Barnet viser selvkontroll ved å:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Vente på tur</li> <li>• Utsette oppfyllelsen av egne ønsker og behov ved turtaking og kompromiss i lek og samarbeid</li> <li>• å kompromisse i konfliktsituasjoner</li> <li>• å ta i bruk forsonende og innordnede ferdigheter (å gi seg, innrømme feil, tåle å tape, la seg lede, fire på egne krav og la en annens vilje få dominere når det er på sin plass)</li> <li>• å kontrollere sine egne aggressive og egoistiske impulser</li> <li>• å takle frustrasjon og vedgå egne tabber og feil</li> <li>• å tilgi andre mennesker og være i stand til å oppgi sinne</li> <li>• å vurdere og planlegge sin egen atferd</li> </ul>	<p><u>Den voksne må legge opp til aktiviteter som trener barna i å:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Vente på tur / turtaking</li> <li>• La andre behov og vilje få dominere</li> </ul> <p>Den voksne må:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• hjelpe barna å forhandle i konfliktsituasjoner</li> <li>• Selv innrømme feil, vise at man tåler å tape, la seg lede, fire på egne krav – vise dette tydelig for barna</li> <li>• hjelpe barna å kontrollere sinnet og aggresjon ved å gi dem alternative måter å handle på</li> <li>• Trene barn som har vansker med å håndtere sinne ved å samtale rundt situasjoner de står oppi</li> <li>• Ha tydelige grenser</li> <li>• Være gode rollemodeller</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Leke leker som fremmer impuls kontroll (Rødt lys, haien kommer, stiv heks o.l.)</li> <li>• Jobbe med temasamlingene 3, 8, 9, 10 og 20 fra Kari Lamer «Du og jeg og vi to»</li> <li>• Knytte innlæring av nye ferdigheter til hverdagsaktiviteter (måltid, påkledning, samling)</li> </ul>

## Barnehagen

Hovedområde	Kjennetegn:	Voksenrollen:	Tiltak:
<p><b>Selvhevdelse</b></p> <p>Selvhevdelse vises ved at barnet tar initiativ i forhold til andre, for eksempel til deltakelse i samtale, lek og felles aktiviteter. Det handler om å hevde sine egne ønsker, meninger og behov og å kunne stå imot vennepress.</p>	<p><u>Barnet viser selvhevdelse ved å:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Engasjere seg i prat med andre og i felles aktiviteter</li> <li>• Ta initiativ til sosial kontakt på en passende måte</li> <li>• Påkalle seg oppmerksomhet fra andre på en passende måte</li> <li>• Utvikle evnen til å "lese" den sosiale situasjonen og innrette sin egen atferd etter det samspillet som pågår</li> <li>• Klare å komme med i lek og felles aktivitet på en god måte</li> <li>• Akseptere hjelp og å be om hjelp på en passende måte</li> <li>• Hevde sine egne rettigheter og sine meninger, ønsker og behov</li> <li>• Stå på egne krav når det er på sin plass</li> <li>• Gi uttrykk for uenighet med andre på en sosialt akseptabel måte</li> <li>• Stå imot venne- og gruppepress</li> </ul>	<p><u>Den voksne må:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• I det daglige hjelpe barn som trenger det til å ytre meninger, tanker og til å tørre å si ifra.</li> </ul> <p>I samlinger:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Legge opp samlingen slik at barna får trene seg på å få andres øyne rettet mot seg</li> <li>• La barna få trene seg på å få snakke foran andre</li> <li>• Dramatisere eventyr, rollespill, hverdagssituasjoner</li> <li>• Fokusbarn, ha et barn i fokus en uke – alle får si positive ting om barnet, prater om hva han/hun er god på, hva liker osv.</li> </ul> <p>I lek:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Barnet får trene seg på å si hva det mener, både positivt og negativt</li> <li>• Barnet får trene seg på å ta kontakt med andre</li> <li>• Barnet blir oppmuntret til å komme med innspill</li> <li>• Barnet blir oppmuntret til å være støttende overfor andre</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Jobbe med Temasamlingene 2, 14, 16, 19 og 21 Kari Lamer «Du og jeg og vi to»</li> <li>• Oppfølging av temasamlingene i her og nå situasjoner</li> <li>• Dramatisering av eventyr, rollespill o.l.</li> <li>• Knytte innlæring av nye ferdigheter til hverdagssituasjoner</li> </ul>

## Barnehagen

Hovedområde	Kjennetegn:	Voksenrollen:	Tiltak:
<p><b>Ansvarlighet</b></p> <p>Ansvarlighet handler om å kunne kommunisere med voksne og vise respekt for eiendeler og arbeid. Ansvarlighet og tillit er nært knyttet til hverandre. For at barn skal utvikle ansvarlighet, må de vises tillit. Dette kan gjøres ved at de for eksempel får organisere egne tid og planlegge egne aktiviteter</p>	<p><u>Barnet viser ansvarlighet ved å:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Vite forskjell på mitt og ditt</li> <li>• Spørre om lov før det tar en annens leke</li> <li>• Si ifra om urett til voksen</li> <li>• Be om hjelp</li> <li>• Holde avtale med voksen</li> <li>• Inkludere andre i lek</li> <li>• Begynne å jobbe selvstendig etter å ha fått en beskjed</li> <li>• Hilse</li> <li>• Gi uttrykk for egne meninger</li> <li>• Stå imot gruppepress</li> <li>• Viser tegn til å kunne ta et personlig ansvar</li> </ul>	<p><u>Den voksne må:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Gi barna ansvar for å utføre adekvate oppgaver (for eksempel små barn kan hente ting innenfor avdelingens vegger og eldre barn andre steder i barnehagen)</li> <li>• Lage avtaler mellom barn og voksne som det er adekvat å tenke at barnet mestrer</li> <li>• hjelpe, gjennom egen væremåte, barna å reflektere over egne valg</li> <li>• Støtte barnas initiativ til å ta ansvar</li> <li>• Bruke arbeidet med medbestemmelse</li> <li>• Gi barna medbestemmelse og ta konsekvensene av dette</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Benytte hverdagsaktiviteter (feks måltider, garderobe) der voksne og barn er sammen for å bevisstgjøre barnet i her- og-nå situasjoner</li> <li>• Bruke dukker / rollespill</li> </ul>

## Barnehagen

Hovedområde	Kjennetegn	Voksenrollen	Tiltak:
<p><b>Lek, glede og humor</b></p> <p>Handler om å kunne føle glede og kunne slappe av, spøke og ha det moro og kunne tre ut og inn av lekerammene, forstå lekesignalene, følge lekens skjulte regler om enighet, gjensidighet og turtaking og å involvere seg fullt og helt i lek.</p>	<p><u>Barnet leker og viser det</u></p> <p><u>ved å:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Tolke lekesignaler og ha en lekeinnstilling</li> <li>• Vite forskjell på lek og virkelighet</li> <li>• Bidrar med temaer og roller til lek</li> <li>• Blir så opptatt av leken sammen med andre at det protesterer ved avslutning</li> <li>•</li> </ul> <p><u>Barnet viser glede og humor</u></p> <p><u>ved å:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Være barnslig og spontan</li> <li>• Le hverdag</li> <li>• Ta initiativ til spøk</li> <li>• Bli opptatt av å utforske</li> <li>• Delta i aktiviteter med glimt i øyet</li> </ul>	<p><u>Den voksne må:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Ta opp temaer i samling som inspirerer til lek</li> <li>• Gi barna felles opplevelser som grunnlag for lek</li> <li>• Legge til rette for lek, fysisk og i tid</li> <li>• Se og gripe fatt i humoristiske situasjoner</li> <li>• Være bevisst at alle barn får bruke tilført kunnskap og delta i leken</li> <li>• Ufarliggjøre situasjoner der prestasjonskravene blir for store</li> <li>• hjelpe barnet til å bearbeide opplevelser og følelser</li> <li>• Fortelle morsomme historier, vitser og gåter</li> <li>• Lese moro-vers, synge tøysesanger og kjente sanger for barna</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Temasamling 11,13 og 22 fra Kari Lamer ”Jeg og du og vi to”</li> </ul>

## Småtrinnet

Hovedområde	Kjennetegn / Delmål	Tiltak / Voksenrollen
<b>Empati</b> Innlevelsessevne	<p><b>Eleven kan gjenkjenne følelser</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Setter ord på egne følelser</li> <li>• Kjenner igjen glede, tristhet, sinne og redsel hos andre</li> <li>• Trøster andre</li> <li>• Sier ifra hvis noen er lei seg</li> <li>• Roser og oppmuntrer andre</li> <li>• Ler med, og ikke av andre</li> </ul> <p><b>Eleven er en god venn</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Er hjelpsom og grei mot andre</li> <li>• Godtar at andre er forskjellig</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Øve på sosiale ferdigheter i små grupper</li> <li>✓ Innføre og bruke begrepet empati</li> <li>✓ Tema og rollespill</li> <li>✓ Lage lekeavtaler for friminutt</li> <li>✓ Fadder ordning</li> <li>✓ Familie-/vennegrupper</li> <li>✓ Utarbeide sosiale mål for elevene</li> <li>✓ Synliggjøre sosiale mål på ukeplaner</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>✓ De voksne viser fram den ferdigheten man øver i forhold til innlevelsessevne</li> </ul> <p><b>Tilrettelegge for elevens anerkjennelse av egne og andre sine følelser/opplevelser</b></p>
<b>Samarbeid</b>	<p><b>Eleven klarer å samarbeide i lekesituasjoner</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Gjør det lett for andre å få delta i leken</li> <li>• Deler med andre</li> <li>• Forstår og følger lekereglene</li> <li>• Kommer med forslag</li> <li>• Tar imot forslag</li> <li>• Støtter andres forslag</li> </ul> <p><b>Eleven klarer å samarbeide i timene</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Følger regler og beskjeder</li> <li>• Hjelper andre</li> <li>• Klarer å fordele oppgaver</li> <li>• Lytter aktivt til andre</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Utarbeide felles mål i personalgruppen</li> <li>✓ Tema og rollespill på klassemøter</li> <li>✓ Fellessamlinger</li> <li>✓ Læringsstilbaserte gruppeaktiviteter</li> <li>✓ Samarbeide med barnehager, nærmiljø, besteforeldre mfl.</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>✓ De voksne trener elevene i de ulike ferdighetene for å få til samarbeid</li> <li>✓ De voksne repeterer regler kontinuerlig og i forkant av all aktivitet</li> </ul> <p><b>Tilrettelegge for elevens evne til å lytte og inkludere andre, samt fremme egne interesser</b></p>

## Småtrinnet

Hovedområde	Kjennetegn / Delmål	Tiltak / Voksenrollen
<b>Selvkontroll</b>	<p><b>Eleven viser selvkontroll i timene</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Venter på tur</li> <li>✓ Tilpasser sitt stemmevolum til aktivitetene</li> <li>✓ Følger ordensreglementet og klassens regler</li> </ul> <p><b>Eleven viser selvkontroll i konflikter</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Følger regler</li> <li>• Tåler at noen kommer borti seg</li> <li>• Løser konflikter uten vold</li> <li>• Løser konflikter ved å foreslå nye regler</li> <li>• Inngår kompromiss</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Samarbeidsoppgaver i timene</li> <li>• Individuelle mål</li> <li>• Tema og rollespill</li> <li>• Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>• De voksne hjelper elevene med gode strategier i lek</li> <li>• De voksne repeterer regler og er tydelige med konsekvenser</li> </ul> <p><b>Tilrettelegge slik at eleven evner å utsette egne behov/ønsker, og kan forutse konsekvenser av egen handling</b></p>
<b>Selvhevdelse</b>	<p><b>Eleven tør være seg selv</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Hilser og takker</li> <li>✓ Presenterer seg</li> <li>✓ Ber om informasjon og hjelp</li> <li>✓ Tar sosial kontakt</li> <li>✓ Gir uttrykk for følelser</li> <li>✓ Gir uttrykk for meninger</li> <li>✓ Gir uttrykk for tilfredshet med seg selv</li> <li>✓ Gir uttrykk for tilfredshet med egne prestasjoner</li> <li>✓ Gir tilbakemeldinger på positive og negative handlinger</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Tema og rollespill</li> <li>• Ansvarsområder i klassen</li> <li>• Øve på å ta ordet</li> <li>• Øve på muntlige framføringer</li> <li>• Øve på å hjelpe hverandre i timene</li> <li>• Individuelle mål for elevene</li> <li>• Elevsamtaler</li> <li>• Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>• De voksne viser eksempler på hva som er ønsket handling</li> </ul> <p><b>Tilrettelegge for at eleven engasjerer seg, og tør å hevde egne meninger og ønsker</b></p>

## Småtrinnet

Hovedområde	Kjennetegn / Delmål	Tiltak / Voksenrollen
<b>Ansvarlighet</b>	<p><b>Eleven viser ansvarlighet</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Holder orden på egne klær og skolesaker</li> <li>• Viser at den vet forskjell på mitt og ditt</li> <li>• Følger ordensreglene og klassens regler</li> <li>• Sier ifra om urett som rammer andre og seg selv</li> <li>• Inkluderer andre i lek</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Tema og rollespill</li> <li>✓ Modellering</li> <li>✓ Individuelle mål</li> <li>✓ Fadderordning</li> <li>✓ Barnemøter</li> <li>✓ Lage leke-avtaler</li> <li>✓ Delta i fellessamlinger</li> <li>✓ Felles arrangement på skolen</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>✓ De voksne repeterer regler og forventet adferd i forkant av all aktivitet</li> </ul> <p><b>Tilrettelegge for at eleven evner å ta ansvar for egen læring, og andres ting, f.eks gjennom fellesoppgaver</b></p>
<b>Lek, glede og humor</b>	<p><b>Eleven viser kompetanse gjennom å:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Skiller lek fra annen aktivitet i klasserommet</li> <li>• Tolker lekesignaler og har lekeinnstilling</li> <li>• Bidrar til å finne leketema</li> <li>• Handle ut ifra de krav som stilles i leken</li> <li>• Viser åpenhet og god fantasi</li> <li>• Viser enighet, gjensidighet og alternering</li> <li>• Viser ”barnslighet”</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Benytt lek som aktivitet også i lærings situasjoner</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>✓ Lære lekeregler sammen med barna</li> <li>✓ De voksne viser fram og forklarer regler i leken</li> </ul> <p><b>Tilrettelegger for at eleven evner å se glede og humor i hverdagen, både alene og sammen med andre.</b></p>



## Mellomtrinnet

Hovedområde	Kjennetegn / Delmål	Tiltak / Voksenrollen
<b>Empati</b> Innlevelsesevne	<p><b>Eleven lever seg inn i andres situasjon</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Hører etter når noen forteller noe</li> <li>• Stiller spørsmål til det den har hørt</li> <li>• Gjenforteller det den har hørt/oppfattet</li> </ul> <p><b>Eleven viser omtanke og respekt for andres følelser</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Inkluderer andre</li> <li>• Er en god venn</li> <li>• Trøster andre</li> <li>• Sier ifra når noen blir ertet eller plaget</li> <li>• Passer på at ingen går alene i friminuttet</li> <li>• Ber om unnskyldning dersom den har påført andre skade</li> </ul> <p><b>Eleven tolker andres kroppsspråk</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Kjenner igjen glede, tristhet, sinne og redsel</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Ha klassemøter</li> <li>✓ Bruke elevsamtale</li> <li>✓ Rollespill</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>✓ De voksne modellerer ønsket ferdighet</li> <li>✓ De voksne snakker med barna om følelser</li> <li>✓ De voksne tar initiativ til samtaler i klassen for eksempel med utgangspunkt i bilder, litteratur, film.</li> <li>✓ De voksne repeterer regler og ønsket adferd i forkant av all aktivitet</li> </ul> <p><b>Tilrettelegge for elevens anerkjennelse av egne og andre sine følelser/opplevelser</b></p>
<b>Arbeid</b>	<p><b>Eleven tar ansvar for gruppa og for egen deltakelse</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Starter opp og fører en samtale</li> <li>• Tar initiativ og deltar</li> <li>• Konsentrerer seg om oppgaven</li> <li>• Hevder egne synspunkter</li> <li>• Hjelper andre</li> <li>• Deler med andre</li> <li>• Ber om hjelp</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Rollespill</li> <li>✓ Klassemøter</li> <li>✓ Diskusjoner gjerne med caser</li> <li>✓ Leker</li> <li>✓ Spill</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>✓ De voksne repeterer regler og ønsket adferd i forkant av all aktivitet</li> </ul> <p><b>Tilrettelegge for elevens evne til å lytte og inkludere andre, samt fremme egne interesser</b></p>

## Mellomtrinnet

Hovedområde	Kjennetegn / Delmål	Tiltak / Voksenrollen
<b>Selvkontroll</b>	<p><b>Eleven viser respekt for andre og andres synspunkter</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Lytter til det de andre sier</li> <li>• Er inkluderende og anerkjennende</li> <li>• Venter på tur</li> <li>• Følger regler</li> <li>• Tar imot beskjeder</li> <li>• Er lojal</li> <li>• Er fleksibel</li> </ul>	
<b>Selvhevdelse</b>	<p><b>Eleven uttrykker egne meninger og standpunkter</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Gir uttrykk for uenighet med andre på en sosial akseptert måte</li> </ul> <p><b>Eleven takler venne- og gruppepress</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Tør å si nei</li> </ul> <p><b>Eleven innretter egen adferd etter den sosiale situasjonen</b></p> <p><b>Eleven tar initiativ til å delta</b></p> <p><b>Eleven ber om hjelp</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Klassemøter</li> <li>✓ Gruppediskusjoner</li> <li>✓ Gruppearbeid gjerne med caser</li> <li>✓ Leker, spill</li> <li>✓ Rollespill</li> <li>✓ Diskusjoner, utdrag fra filmer og litteratur</li> <li>✓ De voksne repeterer regler og ønsket adferd i forkant av all aktivitet</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> </ul> <p><b>Tilrettelegge for at eleven engasjerer seg, og tør å hevde egne meninger og ønsker</b></p>

## Mellomtrinnet

Hovedområde	Kjennetegn / Delmål	Tiltak / Voksenrollen
<b>Selvkontroll</b>	<p><b>Eleven er bevisst på egne følelser, tilpasser seg og tar hensyn til andre</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Takler frustrasjon</li> <li>• Kontrollerer egen aggresjon</li> </ul> <p><b>Eleven utsetter egne behov</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Venter på tur</li> <li>• Lar andre slippe til</li> </ul> <p><b>Eleven motstår fristelser</b>  <b>Eleven aksepterer flertallsbeslutninger</b>  <b>Eleven takler tap, nederlag og kritikk</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Klassemøter</li> <li>✓ Gruppediskusjoner</li> <li>✓ Gruppearbeid gjerne med caser</li> <li>✓ Leker, spill</li> <li>✓ Rollespill</li> <li>✓ Diskutere utdrag fra filmer og litteratur</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>✓ De voksne repeterer regler og ønsket adferd i forkant av all aktivitet</li> </ul> <p><b>Tilrettelegge slik at eleven evner å utsette egne behov/ønsker, og kan forutsekonsekvenser av egen handling</b></p>
<b>Ansvarlighet</b>	<p><b>Eleven viser respekt for egne og andres eiendeler</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Rydder etter seg</li> <li>• Spør om å få låne ting</li> <li>• Behandler ting ordentlig</li> </ul> <p><b>Eleven viser respekt for eget og andres arbeid</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Fullfører eget arbeid</li> <li>• Gir andre arbeidsro i timen</li> <li>• Følger med under instruksjoner</li> </ul> <p><b>Eleven tar konsekvenser av valg</b></p> <p><b>Eleven sier ifra om urett som gjelder dem selv og andre</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Ordenselever</li> <li>✓ Veiledning og evaluering</li> <li>✓ Organisert lek og frilek</li> <li>✓ De voksne repeterer regler og ønsket adferd i forkant av all aktivitet. Husk konsekvenser og følg opp!</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> </ul> <p><b>Tilrettelegge for at eleven evner å ta ansvar for egen læring, og andres ting, f.eks gjennom fellesoppgaver</b></p>

## Ungdomstrinnet

Hovedområde	Kjennetegn / Delmål	Tiltak / Voksenrollen
<b>Empati</b> Innlevelsesevne	<b>Eleven viser omtanke og respekt for andres følelser</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Gjenkjenner følelser</li> <li>• Sier ifra til voksne på andres vegne</li> <li>• Gir positiv feedback til medelever og andre</li> <li>• Aktiverer følelser og tanker</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Refleksjon rundt tekster, bilder og filmer</li> <li>✓ Hemmelig venn</li> <li>✓ Drøfte resultatene fra Elevundersøkelsen</li> <li>✓ Små samtalegrupper omkring aktuelle tema</li> <li>✓ Elevsamtaler</li> <li>✓ Utvikle gode samspillsregler i klasserommet</li> <li>✓ Ha fokus på språkbruk</li> <li>✓ Ha fokus på orden og oppførselsregler</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>✓ De voksne repeterer regler og ønsket adferd i forkant av all aktivitet. Husk konsekvenser/oppfølging</li> </ul> <b>Tilrettelegge for elevens anerkjennelse av egne og andre sine følelser/opplevelser</b>
<b>Samarbeid</b>	<b>Eleven viser evne til samarbeid</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Lytter aktivt til andre</li> <li>• Viser evne til tilpasning og er fleksibel</li> <li>• Er aktivt deltakende</li> <li>• Oppmuntrer andre</li> <li>• Anerkjenner andre</li> <li>• Sier sin mening</li> <li>• Deltar i å løse uenigheter</li> <li>• Holder avtaler</li> <li>• Forplikter seg</li> <li>• Venter på tur</li> <li>• Formidler kunnskap</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Klargjøre forventninger med målbeskrivelser</li> <li>✓ Vurdere måloppnåelse sammen med eleven i elevsamtaler</li> <li>✓ Lære elevene å gi respons</li> <li>✓ Gruppearbeid</li> <li>✓ Rollespill</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>✓ De voksne repeterer regler og ønsket adferd i forkant av all aktivitet. Husk konsekvenser og følg opp!</li> <li>✓ Lære elevene om roller i et samarbeid</li> </ul> <b>Tilrettelegge for elevens evne til å lytte og inkludere andre, samt fremme egne interesser</b>

## Ungdomstrinnet

Hovedområde	Kjennetegn / Delmål	Tiltak / Voksenrollen
<b>Selvkontroll</b>	<p><b>Eleven er bevisst på egne følelser, kan tilpasse seg og å ta hensyn til andre</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Sier ifra på en ordentlig måte selv om man er misfornøyd eller sint</li> <li>• Har evne til å inngå kompromisser</li> <li>• Regulerer egen adferd i samspillet med andre</li> <li>• Har mot til å stå imot gruppepress</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Rollespill</li> <li>✓ Bruk litteratur og film som introduksjon til samtaler</li> <li>✓ Diskuter – bruk gjerne caser</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>✓ De voksne repeterer regler og ønsket adferd i forkant av all aktivitet. Husk konsekvenser og følg opp!</li> </ul> <p><b>Tilrettelegge slik at eleven evner å utsette egne behov/ønsker, og kan forutsekonsekvenser av egen handling</b></p>
<b>Selvhevdelse</b>	<p><b>Eleven uttrykker egne meninger og standpunkter</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Sier ifra om urettferdighet</li> <li>• Sier ifra om noe er bra</li> <li>• Tør å hevde egne meninger</li> <li>• Kunne sette ord på egen styrke og ferdighet</li> <li>• Kunne innrømme feil og svakheter</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Rollespill</li> <li>✓ Bruke litteratur, bilder og film</li> <li>✓ Diskutere og samtale, bruk caser</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>✓ De voksne repeterer regler og ønsket adferd i forkant av all aktivitet. Husk konsekvenser og følg opp!</li> </ul> <p><b>Tilrettelegge for at eleven engasjerer seg, og tør å hevde egne meninger og ønsker</b></p>

## Ungdomstrinnet

Hovedområde	Kjennetegn / Delmål	Tiltak / Voksenrollen
<b>Ansvarlighet</b>	<p><b>Eleven viser ansvarlighet</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Tar ansvar for hva den sier og gjør</li> <li>• Rydder opp etter seg selv</li> <li>• Møter presis</li> <li>• Holder avtaler</li> <li>• Tar ansvar for sitt skolearbeid</li> <li>• Blir ferdig med arbeidet innen frist</li> <li>• Viser respekt for andres eiendeler</li> <li>• Sier ifra til de voksne hvis den ser at noen ikke har det bra</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Klassemøter</li> <li>✓ Personalgruppa må ha dialog og være samkjørte om felles kjøreregler</li> <li>✓ Rydde- og ansvarsområder for elevene</li> <li>✓ Ha dialog med elevene om orden og oppførselsreglementet</li> <li>✓ Husk hyppig dialog hjem</li> <li>✓ Variert og tilpasset arbeidsplan</li> <li>✓ Gjennomfør elevsamtaler</li> <li>✓ Diskuter ferdigheten og definer nøkkelord/begreper</li> <li>✓ De voksne repeterer regler og ønsket adferd i forkant av all aktivitet. Husk konsekvenser og følg opp!</li> <li>✓ Diskuter og drøft med elevene dimensjonen; sladre – si ifra</li> </ul> <p><b>Tilrettelegge for at eleven evner å ta ansvar for egen læring, og andres ting, f.eks gjennom fellesoppgaver</b></p>

## 5 Vurdering

Barnehager og skoler skal ha faste rutiner med systematikk i forhold til regelmessig å vurdere barn opp mot målene i arbeidsdokumentet. Dette kan legges til måneds-/ periodevurderinger, halvårsvurderinger, årsvurderinger og det kan og bør være en del av forberedelser til kontaktmøter med foreldre. I tillegg skal det sosiale miljøet i gruppen vurderes, her bør skolene benytte sos.ped til hjelp i karlegging og vurdering.

### 5.1 Kartleggingsverktøy og programmer

I barnehagen benyttes ulike kartleggingsverktøy:

Tras – tidlig registrering av språkutvikling. Dette skjema brukes i alle barnehagene i kommunen til karlegging av barns språkferdigheter, men også en god del av barnets sosiale ferdigheter kommer fram her.

Alle med: Skjema til bruk i observasjon av barns sosiale ferdigheter i barnehage.

Sosiogram: En kartlegging av barnas innbyrdes relasjoner, gir et bilde av de sosiale relasjonene i gruppa.

I barnehagen benyttes i hovedsak programmet "Du og jeg og vi to" av Kari Lamer.

I skolen brukes ulike programmer i arbeid med utvikling av sosial kompetanse bl.a "Mitt valg" "Steg for steg", "Zippys venner" og "Zero".

### 5.2 Individuell kartlegging

Det må jobbes spesielt med barn som sliter, og etter observasjon og vurderinger av det sosiale miljøet må det foretas en individuell kartlegging. Her må det avklares på hvilke områder barnet sliter, for så å vurderes hvilket nivå barnet befinner seg på. I noen tilfeller er det ikke tilstrekkelig å bruke handlingsplanen som utgangspunkt for kartleggingen. I Du og jeg og vi to har Lamer (2002) utarbeidet en sjekkliste for kartlegging av problematferd som kan brukes i kartleggingen av det enkelte barn i barnehagen.

Gjennom å se på barnets læringsstil kan man også avdekke forhold som er viktig med hensyn til enkeltbarnet og gruppen. Ved å se på de følelsesmessige elementene som



motivasjon, ansvar, utholdenhet, struktur og de sosiologiske elementene individuelt, par, jevnbyrdig, gruppe, voksen / autoritet, kan man kartlegge hvilke preferanser barnet har på disse områdene og bruke denne kunnskapen for å kunne legge opplæringen bedre til rette når det gjelder utvikling av sosial, emosjonell og relasjonell kompetanse.

### 5.3 **Prosedyrer for handling når generelle tiltak ikke fører frem**

Når foreldre og/eller pedagogisk personell i barnehage/skole opplever barn og unge som utfordrende og eller avvikende i sin adferd med tanke på sosial kompetanse, kan de henvende seg til PPT.

PPT består av ulike fagpersoner med ulik kompetanse i forhold til arbeid med barn, unge og voksne i/under opplæring. Brukerne er i hovedsak i alder fra 0-16 år.

En henvisning må alltid inneholde samtykke fra bruker eller foresatte.

Det er mange ulike grunner til at barn/unge henvises til PPT for psykososiale vansker. For å få oversikt over problemene innhentes den informasjon som feks:

- Kartlegging gjennom samtale med bruker, foresatte, barnehage, skole, og andre instanser.
- Observasjoner
- Testing
- Rapporter som barnehage og skoler har fylt ut i forhold til aktuelle barn/unge
- Eventuelle utredninger/rapporter fra andre instanser

*Sosial kompetanse* må vurderes i forhold til et individ- og relasjonsperspektiv.

Vi kan f.eks nevne:

Individperspektiv: Barn/unge med diagnoser, medfødt temperament, emosjonelle vansker etc.

Barn/unge vi f. eks kaller "fighterbarn", opposisjonell atferd, tilbaketrukkede, og de med ADHD

Relasjonsperspektiv: Dette skjer på ulike arenaer som; i en familie, barnehage, skole etc.

Mellom voksne - barn og mellom barn - barn.

De barn/unge som kan bli/er relasjonsskadede og/eller har tilknytningsvansker

På grunnlag av informasjonen som er kommet fram gjennom kartleggingen vil dette kunne føre frem til:

1. *konsultasjon*
2. *rådgivning/veiledning*
3. *sakkyndig vurdering med tanke på spesialpedagogisk undervisning/spesialpedagogisk hjelp*

I det videre arbeid er vi blant annet opptatt av:

#### Individnivå:

- Legge til rette for en *felles forståelse* av problemet mellom hjem, barnehage/skole og evt. andre instanser
- Få en *felles vurdering av behovet* med tanke på problematikken
- Positivt fokus på barnets/unge ressurser og styrker
- Samarbeide ift utformingen av *tiltak*
- Ved en tilførsel av *spesialpedagogisk undervisning/ressurs* skal det nedfelles i en IOP hvordan denne ressursen skal brukes knyttet opp mot problematikken. IOP evalueres hvert ½ år.

#### Relasjonsnivå:

- Klasseledelsen?
- Klassens/barnehagens sosiale plan?
- Den pedagogiske ledelse i skole/barnehage?
- Voksne og barn/unge relasjonskompetanse?

Læring foregår i en sosial setting, og det er derfor viktig å kartlegge læringsmiljøet godt.

#### I et godt læringsmiljø ser man at det er:

- Tydelige voksne
- En kjent, klar og aktiv sosial plan
- Respekt og anerkjennelse
- Fleksibilitet og evne til kompromisser
- At en ser barnet "bakom" eleven
- Godt samarbeid mellom hjem og skole/barnehage

#### Tidlig innsats

PPT synes det er viktig med forebyggende arbeid, og ønsker å igangsette arbeid så tidlig som mulig. Herunder også en prioritering av yngre barn. Forebygging kan være gjennom:

- Forelesninger
- Kontaktmøter/tverrfaglig samarbeid med skole/barnehager
- Gruppe/klasseobservasjoner

## 6 Litteraturliste

- Bråten, S. (2004). Kommunikasjon og samspill, - fra fødsel til alderdom. Oslo. Universitetsforlaget.
- Elliott, S. N. og Gresham, F. M. (2002): *Undervisning i sosiale ferdigheter – en håndbok*. Oslo. Kommuneforlaget.
- Heian, F. og Misvær, N. (1989) *Helsestasjonsboka*: Kommuneforlaget AS
- Helsedirektoratet (2005) *Veileder til forskrift om kommunens helsefremmende og forebyggende arbeid i helsestasjons- og skolehelsetjenesten*.
- Helsedirektoratet og Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. *Sammen foreldre og barn-program for foreldreveiledning*.
- Jahnsen, H., Ertesvåg, S., Westrheim, K.T. (2003). *Utvikling av sosial kompetanse. Veileder til skolen*. Oslo: Utdanningsdirektoratet
- Kunnskapsdepartementet (2004): *Stortingsmelding nr. 30 (2003/2004) Kultur for læring*
- Kunnskapsdepartementet. (2011): *Rammeplan for barnehagens innhold og oppgave*.
- Lamer, K. (2000). *Du og jeg og vi to!* Håndboka. Oslo: Gyldendal Akademiske
- Lamer, K. (2001). *Du og jeg og vi to! Om å fremme barnas sosiale kompetanse*. Teoriboka. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Nordahl, T., Sørli M-A., Manger, T. og Tveit, A. (2005) *Atferdsproblemer blant barn og unge. Teoretiske og praktiske tilnærminger*. Bergen: Fagbokforlaget
- Ogden, T. (1995) *Kompetanse i kontekst. En studie av risiko og kompetanse hos 10-13 åringer*. Rapport 3. Oslo: BVU
- Ogden, T. (2001). *Sosial kompetanse og problematferd i skolen – kompetanseutviklende og problemløsende arbeid i skolen*. Oslo: Gyldendal Akademiske
- Rye, H. (1993) *Tidlig hjelp til bedre samspill*: Universitetsforlaget
- Sandvik, N. og Johnsen, N. (2008) *Små barn og medvirkning*: Cappelen Akademiske
- Skedsmo kommune. (2010): *Handlingsplan for sosial, emosjonell og relasjonell kompetanse*. SER planen.
- Sørli, A. M. og Nordahl, T. (1998): *Problematferd i skolen. Hovedfunn, forklaringer og pedagogiske implikasjoner*. Hovedrapport fra forskningsprosjektet "Skole og samarbeidsvansker". Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. NOVA Rapport 12a/98.

Utdannings- og forskningsdepartementet (2005): *Kunnskapsløftet Læreplan for grunnskolen og videregående opplæring.*

Utdanningsdirektoratet (2007): *Veileder for sosial kompetanse. Revidert utgave.*

